

M. Formánek: Ideologie a politika neokonzervatismu

Praha, Svoboda—Pravda 1986, 208 s.

Miloslav Formánek je jedním z těch nemnoha autorů, kteří se u nás soustavně a dlouhodobě, se snahou o hlubší teoretický a metodologický přístup, zabývají kritickým studiem současných reprezentativních směrů buržoazní ideologie vůbec a politikologie zvláště. Po knihách *Buržoazní sociálně politické teorie úlohy vědeckotechnického rozvoje* (Praha 1980) a *Věda — třetí síla v politice?* (Praha 1983), v nichž se věnoval především analýze názorů buržoazních teoretiků na roli rozvoje vědy a techniky v dnešních společnostech, vychází jeho nová práce zaměřená rovněž na kritický rozbor jedné z významných složek soudobé buržoazní ideologie, jakou je neokonzervatismus.

Že jde o tematiku neobyčejně aktuální, jejíž zpracování z marxisticko-leninských pozic je velmi potřebné a naléhavé, není třeba široce dokazovat. Je známou skutečností, že v posledních 10—15 letech neokonzervativní ideologie a politické postoje výrazně ovlivňují všechny stránky společenského života ve většině hlavních kapitalistických zemí, zejména pak v USA, a že rovněž podstatným způsobem zasahují do mezinárodních vztahů.

Základním posláním nové Formánkovy práce *Ideologie a politika neokonzervatismu* je proto seznámit čtenáře s příčinami nástupu neokonzervatismu, s jeho podstatou a významem, jakož i s jeho vlivem na vnitřní i zahraniční politiku kapitalistických zemí. Kniha vychází ve známé edici *Kritika buržoazní ideologie a revizionismu*. Jak jsme u většiny publikací této edice zvyklí, nejde v ních pouze o čisté teoretickou analýzu kritizovaných jevů, ale mají rovněž významné popularizační a propagandistické poslání, počítající s širším čtenářským ohlasem, a to i v řadách neodborníků. Tomu je přizpůsoben i autorův výklad. Nezůstává v mezích nevzrušeného teoretického pojednání, ale tam, kde to tematika vyžaduje, používá i emocionálně zabarvených soudů a sarkastických odsudků.

Kromě úvodu a závěru má kniha *tři kapitoly*, jejichž řazení je logické. *První* z nich se zabývá *podstatou a významem neokonzervatismu*, *druhá vnitřní* a *třetí zahraniční politikou neokonzervatismu*. Za nejpřínosnější v našich podmínkách považují kapitoly *první*, neboť uceleně a soustavně vysvětluje nástup konzervatismu, jeho příčiny, povahu, třídní funkci, podstatu a vnitřní diferenciaci. V této podobě a v tomto rozsahu nebyl u nás doposud neokonzervatismus analyzován. Proto má tato kapitola ze všech částí knihy také nejvyšší informační hodnotu.

M. Formánek charakterizuje nejobecněji neokonzervatismus jako iracionální a antiracionální ideologii, politiku a hnutí, které nijak neskrývají své bojové nepřátelství vůči revoluci. Působí ve všech sférách života současných kapitalistických společností, přičemž v mezinárodně politické oblasti jako základní metodu praktického postupu uplatňují jeho zastánci otevřený i skrytý intervencionismus, v ekonomice se staví proti neúměrnému vlivu politiky a státu, volají po intenzivním působení hlavních kapitalistických podnikatelských principů, zejména po ničem neomezené konkurenci. V sociální oblasti se neokonzervativisté uchylují k bezohledným formám řešení sociálních problémů a postupně odbourávají a prudce snižují úroveň sociální péče a služeb poskytovaných buržoazním státem. Konečně v ideologické oblasti zesilují manipulaci, ideologickou kampaň, psychologickou agresi a válku za nové nadšení pro kapitalistické hodnoty a principy, jež jsou vydávány za normální a věčné. Ve všech oblastech vystupuje neokonzervatismus velmi ostře proti marxismu-leninismu jako ideologii i proti praxi socialistických zemí, komunistických stran a mezinárodního dělnického hnutí.

Za hlavní příčiny nástupu neokonzervatismu v posledních 10—15 letech považuje M. Formánek tyto: 1. Další vyhrocení všeobecné krize kapitalismu. 2. Zostřené vnitřní rozpory kapitalismu, včetně vyhrocených meziimperialistických rozporů. 3. Politickou a ideologickou slabost levice v některých kapitalistických zemích, ale také obtíže, které pro její činnost vytvářejí sociálně reformní, oportunistické socialistické a sociálně demokratické strany, jakož i levičácké sektářství přivlastňující si a zneužívající některá důležitá hesla a symboly a dospívající nezdědkou až k anarchistickému individuálnímu teroru. 4. Určitou kontinuitu konzervativní politické tradice, kterou vládnoucí třída uchovává jako svou důležitou zálohu.

M. Formánek si v této souvislosti oprávněně klade otázku, proč neokonzervatismus jako vládnoucí ideologický a politický proud v posledním období postupně vystřídal liberalismus. Správně konstatuje, že jak liberální, tak konzervativní ideologie a politika vyhovuje základním zájmům imperialistické buržoazie, neboť jsou protilidové, nepřátelské společenskému pokroku, a tudíž reakční. Avšak zatímco způsoby, formy a metody, které uplatňují buržoazní liberálové, jsou využívány spíše v období relativně klidnějšího vývoje kapitalismu, jakmile se začínají uskutečňovat radikálnější sociální změny a revoluční přesuny a začne se projevovat rostoucí neefektivnost tradičních liberálních forem státního regulování a sociální politiky, utíká se buržoazie k jinému systému řízení, k jiné metodě boje za své zájmy a na obranu panství, tj. v současné době k neokonzervatismu.

V další části první kapitoly M. Formánek poukazuje na eklektičnost neokonzervatismu. Uvádí, že tento směr s oblibou volí biologizující a psychologickou argumentaci, přičemž ji neváhá mísit s kulturologickými úvahami. Je pro něj dále typický iracionalismus, intuitivismus a přebírá rovněž některé teze konce dějin, převzaté z tzv. filozofie života, jež se konstituovaly ve druhé polovině devatenáctého století. Čerpá také z různých náboženských filozofií.

Autor správně upozorňuje, že konzervatismus je rovněž schopen se do jisté míry poučit ze složitosti společenského vývoje a ze svých vlastních porážek během dvou století své novověké existence. Pokouší se proto zachovat i restaurovat vlastní pozice s pomocí pragmatického využívání myšlenky opatrného evolučního vývoje. Užívá i „demokratických“ argumentů, protože chce budít zdání, že hájí buržoazní demokracii proti socialistickému ohrožení. Je nucen se vyrovnávat též se současnými formami elitismu a také pro ně vypracovat konzervativní variantu. Hlásí se i k některým technokratickým myšlenkám, jimiž se snaží všemožně omezit sociální i demokratické zřetele. Přejímá rovněž určité argumenty konvergenční teorie, i když jako celek ji odmítá.

Z hlediska třídní funkce charakterizuje M. Formánek neokonzervatismus jako světový názor a politickou doktrínu velkého kapitálu, především těch jeho skupin, které se vyznačují vzhledem ke své mocenské pozici zvláštní arogancí, tj. vojensko-průmyslového komplexu, velké finanční a obchodní buržoazie a zemědělské aristokracie, velkostatkářů a velkých farmářů.

Je na místě otázka, kterou sám autor správně vytyčuje, jak mohou neokonzervativci svou nezahaleně velkoburžoazní protilidovou ideologii, politikou a psychologickými kampaněmi získat širší popularitu a stát se zajímavými, či dokonce přitažlivými pro širší kruhy a počítat s jejich podporou například ve volbách. Klíč k jejímu zodpovězení vidí M. Formánek v tom, že neokonzervativci zneužívají rozčarování širokých vrstev z prudkého zhoršení ekonomické situace v sedmdesátých letech a demagogicky získávají sympatie svými útoky proti státní regulaci ekonomiky, bojem za omezení moci federální vlády (v USA), za další antisociální a antiliberální cíle, jakož i hlášením militaristických a antikomunistických programů. Zejména v USA se do jisté míry daří tímto způsobem ovlivňovat střední vrstvy, maloburžoazii, národnostní a etnické menšiny, organizované rolníky, černochy a nejchudší vrstvy. Neokonzervativisté podchycují a přetahují na svou stranu i nižší bílé střední vrstvy, všechny nezabezpečené, vykořeněné, nešťastné a vyčerpané. Těží z psychologických „konzervativních“ reakcí chudých, z generačních sporů i z pouhé nevědomosti.

Za nehlubší podstatu konzervatismu (jíž se vyznačuje i jeho nejnovější forma) považuje autor to, že vystupuje na obranu vykořisťování a potlačování pracujících, na obranu ekonomických, politických a duchovních výsad vládnoucí třídy. Je produktem všech vykořisťovatelských společností, které se ocitají v sestupné fázi svého vývoje.

Podstatou neokonzervatismu pak je, že odmítá buržoazní reformismus. Vyzdvihuje současný kapitalismus, oceňuje jej jako ideální uspořádání, které vyhovuje „přirozeným“ a „věčným“ vlastnostem člověka. Považuje jej za relativně nejspravedlivější uspořádání společnosti. Zdůrazňuje buržoazní principy soukromého vlastnictví, individuální podnikavost a „racionalitu“ tržního systému. Konkurence je podle něj nejlepší forma společenských vztahů, neboť přináší nejvyšší účinnost a spravedlnost.

Konzervatismus je pochopitelně vnitřně diferencovaný. M. Formánek upozorňuje především na rozdíly mezi feudálním a buržoazním konzervatismem. Správně připomíná, že v každé společnosti se u některých jedinců objevují psychologicky motivované převládající rysy charakteru, které lze označit jako mentální konzervatismus a které jsou typické pro konzervativně laděnou osobnost. Nelze v nich však vidět hlavní příčinu existence společenského konzervatismu, neboť jedinci s těmito charakterovými rysy mohou získat sociální vliv jen za předpokladu, že je to v zájmu základních tříd a skupin společnosti.

V této souvislosti autor dále provádí cennou a originální pojmovou a srovnávací analýzu takových kategorií, jako je konzervace, pod níž chápe úsilí o zachování a udržování podstatného obsahu různých systémů, tradicionalismu, tradiční, „radikální“, politický, ochranný, legitimistický, „reformní“ a romantický konzervatismus. Neméně přínosné jsou Formánkovy poznámky o vztahu konzervatismu, pravicového radikalismu a fašismu, jakož i o specifických rysech konzervatismu v různých kapitalistických zemích, přičemž z pochopitelných důvodů věnuje hlavní pozornost neokonzervatismu v USA.

Zatímco první kapitola recenzované práce je věnována především neokonzervatismu jako teorii, zbývající dvě kapitoly se zaměřují hlavně na jeho praktické uplatnění. V kapitole druhé, nazvané *Vnitřní politika neokonzervatismu*, autor nejprve vysvětluje, jaká východiska ze současné krize buržoazního politického systému neokonzervatismus hledá, navrhuje a prakticky prosazuje. Dále analyzuje podstatné rysy neokonzervativní teorie a praxe, a to zejména na příkladu ekonomických opatření Reaganovy vlády v USA. Kapitola si podrobně všimá rovněž sociální politiky neokonzervatismu a jeho úsilí dále prohloubit formálnost buržoazní demokracie.

Značnou pozornost věnuje M. Formánek ve třetí kapitole své knihy rovněž *zahraniční politice neokonzervatismu*. Je to pochopitelné a oprávněné, uvážíme-li, jak výrazně ovlivňuje neokonzervatismus zejména vládnoucích politických institucí a činitelů v USA současně mezinárodní vztahy. Autor se zaměřuje zvláště na agresivitu této politiky, její konzervativní přístup k řešení základního rozporu epochy a na její roli v systému rozporů mezi imperialistickými zeměmi.

Vzhledem k tomu, že otázky neokonzervativní vnitřní i zahraniční politiky, zvláště USA, jsou u nás předmětem prakticky každodenního zájmu a analýzy sdělovacích prostředků, nepovažuji za nutné druhou a třetí kapitulu Formánkovy práce komentovat stejně podrobně jako kapitulu první. I když tyto kapitoly neznamenají tudíž podle mého názoru v našem kontextu takový teoretický a analytický přínos jako kapitola první, přesto je třeba vyzvednout jejich přednost, kterou před běžnými publikacemi a komentáři v našich sdělovacích prostředcích mají. Mám na mysli jejich systematickosti, ucelenosti a relativně vyčerpávající výklad.

Celkově považuji novou studii M. Formánka za aktuální, potřebný a dobře zpracovaný příspěvek ke kritické analýze jednoho z nejvlivnějších směrů současné buržoazní ideologie i politické praxe.

Jan Sedláček

Z. Pavlík — J. Rychtaříková — A. Šubrtová: *Základy demografie*

Praha, Academia 1986, 732 s.

Skromným označením „učební příručka“ uvádějí autoři důstojný výsledek své dlouholeté vědecké a pedagogické práce, více než sedmisetstránkový základ jednoho vědního oboru. Když se nad tím ale hlouběji zamyslíme, napadne nás, že to vlastně vůbec není skromné označení. Shrnutí a ucelení základních poznatků oboru s více než třístaletou tradicí do podoby univerzální vysokoškolské učebnice je v jistém smyslu maximalistickým požadavkem. A jeho kvalitní splnění svědčí přinejmenším o dvou podstatných faktech: o vyspělosti oboru a o jeho aktuální významnosti.

Demografie má v Československu dlouhou a kontinuální tradici. Zaujímá také důstojné místo ve světovém měřítku. Příznačným rysem této pozice je rozvíjení vlastního přístupu, výrazná a přitom důsledná a dlouhodobá vědecká orientace, postupný přechod od zásadních problémů k upřesňování detailů, otevřenost vůči kvalitativním změnám objektu i metod zkoumání. Všechny tyto vlastnosti československé demografie odráží nová učebnice, která je zároveň jejich logickým důsledkem. A ve svém výchovném plánu se pokouší o jejich pěstování ve vědomí příslušníků nastupující generace univerzitních studentů. Je potěšitelné, že tento záměr se týká nejen posluchačů přírodovědeckých, ale i lékařských, ekonomických a filozofických fakult. Tedy i budoucích sociologů.

Nová demografická učebnice je však zajímavá a užitečná i pro současné sociology, respektive sociology středního a staršího věku. Důvody jsou dva a oba zcela zjevné. Za prvé jde skutečně o vzorovou, ukázkovou učebnici, a to v nejednom ohledu, za druhé její celková koncepce i dílčí záběry demografické problematiky přinášejí důležité meritorní a metodologické poznatky, bez nichž se sociolog jakékoli specializace prakticky neobejde. Zastavme se nejdříve u tohoto druhého momentu:

Znalost konkrétního průběhu demografické reprodukce, „obnovy populací v důsledku probíhajících procesů rození a umírání“ (jak je definován předmět demografie